

Ingrida BALČIŪNIENĖ,
Laura KAMANDULYTĖ-MERFELDIENĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

VĒLUOJANTI KALBINĖ RAIDA: GRAMATINĒS YPATYBĒS

Delayed language development: grammatical features

Anotacija. Straipsnio tikslas – aptarti vėluojančios kalbinės raidos ypatybes, didžiausią dėmesį skiriant gramatinės sistemos įsisavinimui. Pagrindinis straipsnyje aprašomo tyrimo objektas – 3 vaikų (vėlyvojo kalbėtojo ir dvynių poros) kalbos duomenys, sukaupiti ilgalaikio stebėjimo metodu. Siekiant aprašyti vėluojančiai kalbinei raidai būdingas ypatybes, minėtų vaikų kalba lyginama su tipinės kalbinės raidos vaikų kalba (2 vaikai). Taigi iš viso tyrimo medžiagą sudaro 5 vaikų kalbos tekstynai, apimantys apie 230 000 žodžių. Straipsnyje aprašomame tyrime taikoma ilgalaikio natūraliojo kalbos raidos stebėjimo metodika, klaidų analizės metodas bei statistinės analizės metodai. Gauti rezultatai parodė, kad vėluojanti specifinė kalbinė raida (pvz., dvynių kalba) gali būti susijusi su daugiau gramatinės sistemos įsisavinimo sunkumais nei vėluojanti tipiška raida. Vadinas, galima teigti, kad vėluojanti kalbinė raida, veikiamą specifinės situacijos, yra ypatingas neišsivysčiusios (sutrikusios) kalbos rizikos veiksnys.

Raktažodžiai: lietuvių kalba; kalbos įsisavinimas; tipinė kalbos raida; vėluojanti kalbos raida; dvynių kalba; sintaksiniai ryšiai; gramatinė kategorija; paradigma; žodžių daryba.

Abstract. The aim of the article is to discuss the features of delayed language development, focusing on the acquisition of the grammatical system on the basis of corpus data. The main object of the present investigation is longitudinal language data of three children (a late talker and a pair of twins). To describe the features of delayed language development, the language of the above-mentioned children has been compared to the language of typically developing children (two children). Thus, in total, the research material is comprised of five child language sub-corpora totaling 230,000 words. The present investigation has employed the methodology of long-term observation of natural language development, error analysis method, and statistical analysis methods. The results have shown that delayed specific language development (e.g. twins' language) may be related to more difficulties in the acquisition of the grammatical system than delayed typical development. Thus, the research has demonstrated that delayed development influenced by the untypical situation is a key risk factor.

Keywords: Lithuanian; first language acquisition; typical language development; delayed language development; language of twins; syntactic relations; grammatical category; paradigm; derivation.

1. Įvadas

Pastaruoju dešimtmečiu Lietuvoje gausėja vaikų kalbos raidos tyrimų, aprašančių kalbos vartojimą ankstyvojoje vaikystėje, leksines, gramatines, po-kalbio struktūros įsisavinimo ypatybes. Lietuvoje atlikti tyrimai iki šiol dau-giausiai buvo skirti tipišcai kalbinei raidai, tačiau vis dažniau pradedama tirti ir netipinė kalbinė raida – analizuojamos dvikalbių vaikų kalbos ypatybės (Blažienė 2015; 2016a; 2016b), atliekami tyrimai, skirti sutrikusiai lietuvių kalbos raidai (Kamandulytė-Merfeldienė 2015; Krivickaitė 2014), aptariami vaikų, sergančių disleksija, kalbėjimo ypatumai (Balčiūnienė, Kornev 2015), tiriama specifinės situacijos nulemta kalba (pvz., dvynių atveju). Lietuvių kalbos įsisavinimo kokybė – šiuo metu ypatingai aktualus klausimas, į kurį stengiasi atsakyti lingvistai, psicholingvistai, pedagogai, psi-chologai, todėl netipinės kalbinės raidos tyrimai turi neabejotiną teorinę ir praktinę vertę. Tiek mokslinėje literatūroje, tiek – ypač – žiniasklaidoje vis dažniau kalbama apie tai, kad vaikų kalba per pastarąjį dešimtmetį pastebimai skurdėja, lėtėja jos įsisavinimas, sunkiau įgyjama ne tik kalbinių, bet ir ko-munikacinių įgūdžių (Dabašinskienė, Garuckaitė 2009, 294). Siekiant atsakyti į klausimą, kodėl skurdėja vaikų kalba, dažniausiai nurodomos tokios priežastys: socialiniai ir ekonominiai visuomenės pokyčiai (dėl pastaraisiais metais intensyvaus emigracijos srauto didelė dalis Lietuvoje likusių vaikų pa-teko į socialiai apleistų rizikos grupę ir tai galėjo lemti jų kalbinės ir kognity-vinės raidos trūkumus); stiprėjanti užsienio (dažniausiai – anglų) kalbos bei technologijų, ypač interneto, įtaka (Dabašinskienė, Garuckaitė 2009, 294); nepakankamas bendravimo su vaiku laikas ir nepakankama namų raš-tingumo aplinka, kuri apima tokius veiksnius, kaip vaikų amžius, kai skaito-mos paveikslukų knygos su suaugusiais, dažnumas ir laikas, praleistas bendrai skaitant, knygų skaičius namuose, ypač vaikų literatūros, laikas, skirtas vai-kui vienam žaisti su knygomis (Weigel, Martin, Bennett 2006; Brooks, Kempe 2012). Vis dėlto reikia paminėti, kad vaikų kalbos raidą lemia ir prigimtiniai veiksniai, kurie gali būti susiję ne tik su kalbos sutrikimais, kal-bos neišsivystymu, bet ir kalbinės raidos vėlavimu, kuris neretai neturi nie-

ko bendro su kalbos sutrikimu ar neišsivystymu, tačiau vis tiek reikalauja atidžios vaiko stebėsenos, o dažnai ir logopedinės pagalbos. Vėluojanti kalbos raida yra lydimą vėliau nei įprasta prasidedančių ir užsitęsusių kalbinės (ypatingai gramatinės) sistemos įsisavinimo etapų, ir nors neretai vėlyvieji kalbėtojai apie 4–5 gyvenimo metus savo kalbinėmis ypatybėmis pasiveja bendraamžius, jų kalba ankstyvojoje vaikystėje yra laikoma rizikos veiksmu, į kurią turėtų atkreipti dėmesį ir tėvai, ir logopedai.

Vėluojančiai lietuvių vaikų kalbos raidai skirtų nuoseklių ir sistemingų tyrimų vis dar trūksta, tačiau jie būtų labai pravartūs praktikams, dirbantiems su vaikais, nes padėtų atskirti vėluojančią (tačiau nesutrikusią) kalbinę raidą nuo kalbos, turinčios specifinių sutrikimų. Siekiant aprašyti vėluojančios kalbinės raidos ypatumus, reikalingi nuoseklūs ir sistemingi vėlyvųjų kalbėtojų kalbos tyrimai, atspindintys kalbinės sistemos įsisavinimo etapus ir požymius; taip pat būtina vėlyvųjų kalbėtojų duomenis lyginti su tipine (nevėluojančia) kalbine raida. Tokią galimybę suteikia Vytauto Didžiojo universitete sukaup-
tas *Lietuvių vaikų kalbos raidos ilgalaikio stebėjimo tekstynas*, kuris šiuo metu (2017 m.) apima 7 vaikų transkribuotus ir gramatiškai užkoduos kalbos įrašus, tarp kurių – 1 vėlyvojo kalbėtojo ir vienos dvynių poros, kuriai būdinga vėluojanti kalbinė raida, duomenys. Taigi šio straipsnio **tikslas** – remiantis tekстыne sukauptais duomenimis, aptarti vėluojančios kalbinės raidos ypatybes, didžiausią dėmesį skiriant gramatinės sistemos įsisavinimui. Tikimasi, kad šis tyrimas duos pradžią tolesniems lingvistų ir specialiųjų pedagogų tyrimams, skirtiems vėluojančiai kalbos raidai.

Kaip jau minėta, pagrindinis straipsnyje aprašomo tyrimo **objektas** – 3 vaikų (vėlyvojo kalbėtojo ir vienos dvynių poros) kalbos duomenys, sukaup-
ti ilgalaikio stebėjimo metodu. Siekiant aprašyti vėluojančiai kalbinei raidai būdingas ypatybes, minėtų vaikų kalba lyginama su tipinės kalbinės raidos vaikų kalba (2 vaikais). Taigi iš viso tyrimo **medžiaga** sudaro 5 vaikų kalbos tekstynai:

- 1) vėlyvojo kalbėtojo (VK) kalbos tekstynas (apie 45 000 žodžių¹);
- 2) heterozigotinių dvynių (mergaitės – DV1 ir berniuko – DV2) kalbos tekstynas (apie 60 000 žodžių)²;

¹ Nurodytas bendras tekstyną sudarančių žodžių skaičius, apimantis ir vaiko, ir tėvų kalbą.

² Tyrimo metu tirta ne tik dvynių ir tėvų, bet ir dvynių tarpusavio kalba.

- 3) tipiško kalbėtojo (berniuko – TK1) kalbos tekstynas (apie 72 000 žodžių);
- 4) tipiškos kalbėtojos (mergaitės – TK2) kalbos tekstynas (apie 155 000 žodžių).

2. Tyrimo metodika

Straipsnyje aprašomame tyrime taikoma ilgalaikio natūraliojo kalbos raidos stebėjimo metodika, išpopuliarėjusi XX a. 2-oje pusėje ir iki šiol dažnai naudojama raidos psicholingvistikos (ypač – vaikų kalbos) tyrimuose. Šio metodo tikslas – sukaupti reprezentatyvią duomenų bazę, ilgą laiką vienodais intervalais fiksuojant vieno ar kelių tiriamųjų kalbą vaikams įprastoje aplinkoje ir įprastomis vaikams situacijomis: žaidžiant, valgant, prausiantis ir pan. (Ingram 1999). Ilgalaikiu stebėjimo metodu vaikai pradedami stebėti tada, kai jų kalboje atsiranda pirmieji keliažodžiai pasakymai arba skirtingos tos pačios leksemos formos (fleksinėse kalbose). Stebėjimas tęsiamas bent vienerius kalbinės raidos metus, o kartais ir keletą metų, visą šį laikotarpį tėvai ar tyrėjai naudodami garso arba vaizdo įrangą reguliariai įrašinėja vaiko kalbą (dažniausiai kelis kartus per savaitę po pusę valandos ar valandą), kuri vėliau yra transkribuojama ir analizuojama.

Naudojantis ilgalaikio stebėjimo metodu, daugiausia buvo sukaupta angliškai kalbančių vaikų duomenų, nemažai turima vokiečių, rusų, lenkų, italų kalbų duomenų. Lietuvoje ilgalaikio kalbos raidos stebėjimo metodika pradėta kurti ir duomenys kaupiami nuo XX a. paskutinio dešimtmečio: 1993 m. I. Dabašinskienės (Vytauto Didžiojo universitetas), P. Wójcik ir M. Smoczyńskiej (Varšuvos universitetas) iniciatyva buvo pradėtas pirmasis ilgalaikis lietuvių vaiko kalbos raidos stebėjimas (Savickienė 1999; Wójcik, Smoczyńska 1997) – sukaupta ir specialia programa apdorota 35 val. lietuvių mergaitės Rūtos pokalbių su tėvais įrašų, pradėta įrašinėti kitų vaikų kalba. Vėliau vaikų kalbos tekstynas buvo gausinamas papildant jį kitų vaikų kalbos duomenimis. 2000–2002 m. sukaupti tipinės kalbinės raidos mergaitės duomenys (Balčiūnienė 2009), 2005–2008 m. surinkti dviejų berniukų (ankstyvosios tipinės kalbos raidos ir vėlyvosios tipinės kalbos raidos) duomenys (Kamandulytė 2009). Vykdam projektus „Lietuvių vaikų kalbos ilgalaikio stebėjimo tekstyno formavimas“ (nr. LIT-6-13, pagal Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 m. programą) ir „Netipiškos kalbos raidos specifika: dvynių kalbos atvejis“ (nr. LIP-020/2016, pagal Valskybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 m. programą) į tekstyną

buvo įtraukti žemo socialinio-ekonominio sluoksnio vaiko kalbos duomenys ir vienos dvynių poros (berniuko ir mergaitės) kalbos duomenys. Taigi šiuo metu Vytauto Didžiojo universitete yra sukaupti 7 vaikų lietuvių kalbos raidos ilgalaikio stebėjimo duomenys. Pagal pobūdį ir apimtį – tai vienintelė tokia duomenų bazė Lietuvoje.

Atliekant ilgalaikio stebėjimo tyrimą, vaiko kalbos duomenys pirmiausia įrašomi į diktofoną. Toliau šie įrašai transkribuojami ir morfologiškai anotuojami, naudojantis CLAN programa (ang. *Codes for the Human Analysis of Transcripts*, MacWhinney 2000), skirta automatinei šnekamosios kalbos tekstų analizei. Transkribuoti duomenys vėliau koduojami specialiems tyrimo tikslams – pokalbio, kalbos klaidų, pragmatinei ir kitokiai analizei.

Šiame straipsnyje didžiausias dėmesys skiriamas *klaidų analizei*, todėl vaikų kalbos duomenys buvo specialiai paruošti pažymint užfiksuotas gramatines klaidas. Tyrimo metu siekiama aptarti kalbinės sistemos įsisavinimą, didžiausią dėmesį skiriant gramatikos raidai, nes leksinės vėluojančios kalbos ypatybės jau yra aprašytos kituose tyrimuose (Balčiūnienė, Kamandulytė-Merfeldienė 2018). Visos gramatinės vaikų kalboje užfiksuotos klaidos buvo suskirstytos į kelis tipus, kurie buvo žymimi kiekvieno vaiko kalbos tekстыne:

Sintaksinių ryšių klaidomis laikytos derinimo ir valdymo ryšių klaidos, kai vaikas, nesuvokdamas sintaksinių ryšių, pasirenka netinkamą žodžio formą (*nenoriu pieną* [: pieno]) arba negeba modifikuojamojo žodžio suderinti su derinimo daviškiu (*šitas* [: šita] *šalis*). Sintaksinių ryšių klaidoms sąlyginai taip pat priskiriamos prielinksninėmis konstrukcijomis reiškiamų žodžių junginių klaidos³, kai vaikas pavartoja netinkamą prielinksnį, prielinksnį pakeičia premorfema⁴ arba apskritai prielinksnį praleidžia (*a* [: i] *lauką noriu; einu* [: einu i] *parduotuvę*).

Gramatinių kategorijų klaidomis laikytos netinkamai pasirinktos linksnio, skaičiaus, giminės, asmens ar laiko formos (*negera* [: negeros] *duris*

³ Prielinksnių klaidos sąlyginai priskiriamos sintaksinių ryšių klaidoms dėl prielinksnių sąsajos su valdomaisiais linksniais.

⁴ Premorfema (ang. *premorpheme*) – prozodiškai išreikšta, bet neturinti semantinės reikšmės žodžio dalis, vartojama ankstyviausiu morfologijos įsisavinimo etapu (*premorphologijos* stadijoje) ir pakeičianti žodžio dalį (galūnę, priešdėlį, priesagą) ar visą žodį (pvz., prielinksnį) (Savičienė 1999, 15).

[: durys]; *aš nori* [: noriu] *eiti namo*)⁵, tačiau čia nepriskiriamos linksnio klaidos, nulemtos derinimo ar valdymo ryšių (kaip minėta, jos priklauso sintaksinių ryšių klaidų grupei).

Paradigmų klaidomis vadinami vaikų kalboje užfiksuoti atvejai, kai vaikas daiktavardžiui, būdvardžiui ar veiksmažodžiui prideda netinkamos linksniavimo ar asmenavimo paradigmos galūnę (*turgas* [: turgus], *įdoma* [: įdomi] ar *skaita* [: skaito]).

Žodžių darybos klaidoms priskirti atvejai, susiję su netinkamu priešdėlių ar priesagų vartojimu, jų painiojimu ar praleidimu, premorfemos vartojimu vietoje šių darybos elementų (*įeik* [: nueik] *į parduotuvę*, *alyginai* [: išlyginai], *darbinkas* [: darbininkas]), taip pat sudurtinių žodžių darybos klaidos.

Neaiškios motyvacijos fleksijų ir kitų afiksų vartojimo klaidos, nesusišios nei su sintaksiniais ryšiais, nei su gramatinių kategorijų ar paradigmų painiojimu, nei su darybos taisyklėmis, priskirtos **kitoms klaidoms**. Įprastai šias klaidas paaiškinti sudėtinga, pasirenkamo gramatinio elemento motyvacija nėra aiški. Dažniausiai šios klaidos yra būdingos gramatinės sistemos įsisavinimo pradžiai, kai vaikas, netaikydamas jokių taisyklių, vartoja bet kokią elementą (*geri* [: gera] *mašina*). Šiam tipui priskirtos ir dalyvių, sangražinių formų, laipsnio klaidos. Kadangi jos ankstyvojoje vaikų kalboje labai retos (dėl reto šių formų vartojimo užfiksuoti tik keli klaidų atvejai), į atskirą tipą šios klaidos neišskirtos.

Taigi šiame straipsnyje, analizuojant gramatinės vėluojančios kalbos raidos ypatybes, bus aptariami minėti klaidų tipai: sintaksinių ryšių klaidos, gramatinių kategorijų klaidos, paradigmų klaidos, žodžių darybos klaidos. Kitos klaidos dėl jų vartosenos nepastovumo, neaiškios motyvacijos, šiame tyrime analizuojamos nebus. Gauti rezultatai bus lyginami su tipine kalbine raida. Tolesniuose straipsnio skyriuose bus kalbama apie gramatinės sistemos formavimosi laikotarpį, jo ypatybes, išryškėjančias iš kiekybinės ir kokybinės vaikų kalboje užfiksuotų klaidų analizės.

3. Gramatinės sistemos užuomazgos vėluojančioje ir tipinėje kalbinėje raidoje

Vėluojanti kalbinė raida yra lydima vėliau nei įprasta prasidedančių ir užsitęsusių kalbinės (ypatingai gramatinės) sistemos įsisavinimo etapų. Vaikai, įsisavindami kalbą, pereina kelis etapus, iš kurių pirmasis dažniausiai

⁵ Čia ir toliau laužtiniuose skliaustuose žymima taisyklinga forma.

vadinamas ikikalbiniu etapu. Šiuo laikotarpiu tariami garsai, jam būdingas neverbalinis bendravimas (Ingram 1999). Kitas etapas apima pirmuosius vaikų pavartotus žodžius ar garsų junginius, kurie neretai turi sakinio reikšmę. Šiuo vienažodžių pasakymų (Ingram 1999) arba, kitaip, premorfologijos (Dressler 1997) laikotarpiu gramatinės sistemos užuomazgų dar nepastebima. Trečiasis kalbos įsisavinimo etapas yra pats svarbiausias gramatikos ir leksikos raidai, nes juo pradeda formuotis ir susiformuoja gramatinė kalbos sistema, gausiai praplečiamas žodynas. Šiuo laikotarpiu vaikas, kartodamas dažnai girdimus žodžius, žodžių junginius ir girdėdamas dažniausias gramatinės struktūras, pradeda jas atpažinti ir vartoti, taigi pradeda suvokti sintaksinius ryšius, o fleksinėse kalbose – ir galūnėmis žymimas gramatinės reikšmės (Balčiūnienė, Kamandulytė-Merfeldienė 2018, 119). Įvairiuose darbuose šis laikotarpis vadinamas protomorfologijos stadija (Dressler 1997), pirmųjų žodžių junginių (Ingram 1999) arba **gramatinės sistemos formavimosi etapas** (Balčiūnienė, Kamandulytė-Merfeldienė 2018, 119). Tai aktyviausias gramatinės sistemos formavimosi laikotarpis, kuriam besibaigiant įžengiama į modulinės morfologijos stadiją (Dressler 1997) arba, kitaip, sakinių (Ingram 1999) ar kalbinės komunikacijos (Balčiūnienė, Kamandulytė-Merfeldienė 2018, 120) etapą.

Ilgalaikio stebėjimo metodu parentuose gramatikos įsisavinimo tyrimuose svarbiausiu tyrimo laikotarpiu laikomas gramatinės sistemos formavimosi etapas, kurio pradžia siejama su pirmaisiais keliažodžiais pasakymais arba skirtingomis tos pačios leksemos formomis, užfiksuotomis vaikų kalboje. Straipsnyje aprašomų tiriamųjų atveju gramatinės sistemos formavimosi pradžia užfiksuota 2;5⁶ (dvyniai – DV1 ir DV2) ir 2;8 (vėlyvasis kalbėtojas – VK) laikotarpiu. Šiuo metu tiriamųjų kalboje pastebėtos bent dvi savarankiškai pavartotos (ne tėvų pasakytos ir pakartotos) skirtingos vienos leksemos formos, o tai rodo, kad vaikas jau pradeda suvokti gramatinių elementų funkciją. Iki tol vaikų kalboje vartojamos žodžių formos buvo arba mechaniškai pakartojami tėvų žodžiai, arba neaiškios, nesuprantamos formos, dažnai – nebaigti žodžiai. Reikia paminėti, kad ir VK, ir DV1 bei DV2 buvo būdingas ilgą laiką trunkantis nepilnų žodžių vartojimo (dažniausiai tik pirmojo žodžio skiemens) etapas, kuriuo nevartotos jokios galūnės, nors pavieniai skiemenys į žodžių junginius (sakinius) buvo bandyti jungti (pvz., *Ma, no ge* [: Mama, noriu gerti]).

⁶ Čia ir toliau vaikų amžius žymimas taip: 2;5 – 2 metai 5 mėnesiai.

Lyginant VK ir DV1 bei DV2 kalbos įsisavinimo laikotarpius su tipine kalbine raida, buvo nustatyta, kad ir VK, ir dvynių kalbos raidą galima pagrįstai laikyti vėlyvąja. Abiejų tyrime aprašomų tipinės kalbinės raidos atstovų (TK1, TK2) atveju gramatinės sistemos formavimosi pradžia nustatyta daug anksčiau. Tiriamojo berniuko TK1 kalboje gramatinės sistemos užuomazgų pastebėta jau 1;5, o tiriamosios mergaitės TK2 – 1;7 laikotarpiu.

Tyrimo metu nustatyta, kad vėluojanti kalbinė raida yra susijusi ne tik su vėlesne gramatinės sistemos formavimosi pradžia, bet ir su ilgesne gramatinės sistemos formavimosi etapo trukme. Tiriamųjų vaikų, kuriems būdinga tipinė kalbinė raida, atveju šio etapo pabaiga laikomas 2;6 (TK1) ir 2;5 (TK2) laikotarpis, taigi gramatinės sistemos įsisavinimas truko apie vienerius metus. Vėlyvojo kalbėtojo (VK) gramatinės sistemos formavimosi etapo pabaiga galima laikyti 3;11 laikotarpį, abiejų dvynių – 3;8 laikotarpį.⁷ Vadinasi, ir VK, ir dvynių atveju gramatinės sistemos formavimasis truko (mažiausiai) vienerius metus tris mėnesius.

Toliau šiame straipsnyje, atliekant vaikų kalboje užfiksuotų klaidų analizę, bus aptariama gramatinės sistemos raida, trunkanti visą minėtą gramatinės sistemos formavimosi laikotarpį (DV1, DV2: 2;5–3;8, VK: 2;8–3;11, TK1: 1;5–2;6, TK2: 1;7–2;5).

4. Klaidų pasiskirstymas vėluojančioje ir tipinėje kalbinėje raidoje

Analizuojant minėtų 5 vaikų kalbos duomenis visą jų gramatinės sistemos formavimosi laikotarpį iš viso buvo užfiksuotos 3 368 klaidos. Daugiausiai klaidų buvo užfiksuota dvynio berniuko kalboje (DV2 – 7,5 %⁸) ir mergaitės, kuriai būdinga tipiška kalbinė raida, kalboje (TK2 – 5,3 %). Dvynės mergaitės (DV1) kalboje gramatinės klaidos sudarė 4,3 %, tipiško kalbėtojo berniuko (TK1) – 3,9 %, vėlyvojo kalbėtojo (VK) – 2,6 %.

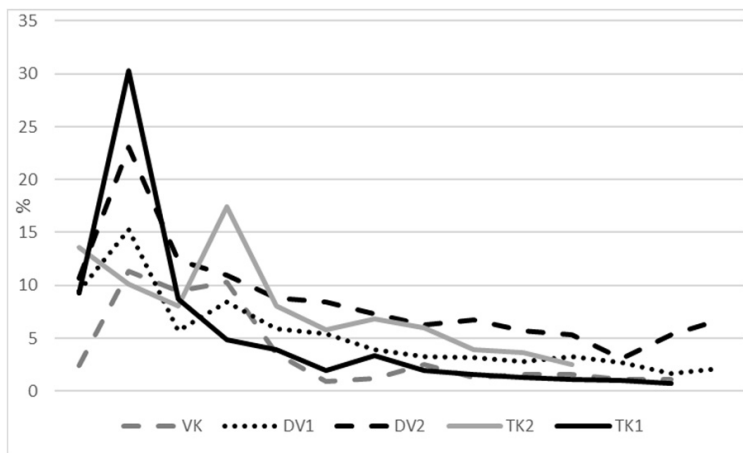
Analizuojant gramatinės sistemos raidą klaidų požiūriu, buvo nustatyta, kad tiriamuoju laikotarpiu visų vaikų kalboje gramatinių klaidų nuosekliai mažėja (1 paveikslas⁹) ir tyrimo pabaigoje jos tesiekia 1,1 % VK kalboje,

⁷ Dvynių kalbos įrašai dar tęsiami, tikėtina, kad dvynių atveju gramatinės sistemos formavimosi laikotarpio trukmė bus dar ilgesnė nei aprašoma čia.

⁸ Čia klaidų dažnis procentais skaičiuotas tarp tų kalbos dalių, kurias vartodami vaikai daro klaidas (daiktavardžių, veiksmažodžių, būdvardžių, skaitvardžių, įvardžių, prielinksnių).

⁹ Šiame ir kituose paveiksluose vaikai sugretinti ne pagal biologinį, bet pagal kalbinį

2,1 % DV1 kalboje, 0,7 % TK1 kalboje ir 2,6 % TK2 kalboje. Tik dvynio berniuko kalboje (DV2) tiriamojo laikotarpio pabaigoje klaidų užfiksuota gerokai daugiau – 6,7 % (plačiau žr. Balčiūnienė, Kamandulytė-Merfeldienė 2018).

1 pav. Klaidų pasiskirstymas vaikų kalboje¹⁰

1 lentelė. Skirtumas tarp vaikų pagal klaidų procentinę dalį

	TK2	TK1	VK	DV1	DV2
TK2	1	0,779	0,034*	0,025*	0,200
TK1		1	0,018*	0,018*	0,121
VK			1	0,888	0,332
DV1				1	0,328
DV2					1

* skirtumas statistiškai reikšmingas, kai $p \leq 0,05$

Statistinės analizės, atliktos taikant nepriklausomų imčių vidurkių Stjudento t kriterijų, rezultatai (1 lentelė) parodė, kad nors DV2 (berniukas) tiria-

vaikų amžių (pvz., DV1 2;5 laikotarpis atitinka TK1 1;5 laikotarpį, abu šie laikotarpiai paveiksle vaizduojami kaip 1 tyrimo etapas).

¹⁰ Klaidų skaičius tiriamojo laikotarpio pradžioje yra nulemtas mažo vartojamų formų skaičiaus.

mojo laikotarpio pabaigoje daro daugiau klaidų nei DV1 (mergaitė), statistiškai reikšmingo skirtumo tarp šių vaikų pagal procentinę visų klaidų dalį nėra ($p = 0,328$). Tipiškos kalbinės raidos vaikai TK1 ir TK2 šiuo aspektu taip pat tarpusavyje nesiskiria ($p = 0,779$).

Kaip matyti 2 lentelėje, statistiškai reikšmingas skirtumas buvo nustatytas tarp tipinės kalbinės raidos vaikų ir vėlyvojo kalbėtojo (TK1 ir VK: $p = 0,018$; TK2 ir VK: $p = 0,034$), taip pat tarp tipinės kalbinės raidos ir vieno iš dvynių (DV1 mergaitės) (TK1 ir DV1: $p = 0,018$; TK2 ir DV1: $p = 0,025$). Vadinausi, DV1 ir VK kalboje klaidų procentas statistiškai reikšmingai mažesnis nei tipišku kalbėtojų kalboje. Tokį netikėtą rezultatą galima sieti su pasyviuoju kalbos įsisavinimu, neretai būdingu vėluojančiai kalbinei raidai. Pasyviuoju įsisavinimu laikomas procesas, kai vaikai yra įsisavinę gramatikos taisykles, tačiau jų netaiko aktyvioje vartosenoje, nes kalba nepilnais žodžiais, vartoja negausų žodyną. Todėl tokiems vaikams pradėjus gausiau kalbėti gramatinių klaidų sutinkama mažiau nei tipišku kalbėtojų atveju, kai vaikas gramatinių elementų įsisavinimo metu bando juos iš karto pritaikyti aktyvioje vartosenoje. Siekiant išsiaiškinti, ar skirtingos kalbinės raidos vaikų kalboje skiriasi klaidų pobūdis, toliau atliekama įvairių klaidų tipų analizė.

5. Sintaksinių ryšių klaidos vėluojančioje ir tipinėje kalbinėje raidoje

Kaip jau minėta, sintaksinių ryšių klaidomis šiame tyrime laikomos derinimo ir valdymo ryšių nesuvokimo nulemtos klaidos, taip pat netinkami prielinksninių konstrukcijų pavartojimo atvejai. Visų vaikų kalboje dažniausiai buvo aptinkamos sintaksinių ryšių klaidos, susijusios su **netinkamu prielinksninių konstrukcijų vartojimu** (bendrai visų tirtų vaikų kalboje tarp visų sintaksinių ryšių klaidų prielinksnių klaidos sudaro 75 %): prielinksnio praleidimu (1, 2), jo keitimu į premorfemą (3, 4), netinkama valdomojo žodžio forma (5, 6):

- (1) DV1: Se [: čia] dabukas mano.
MOT: Čia?
DV1: **Eik dabuką** [: į darbuką], **eik dabuką** [: į darbuką]. (2;7)
- (2) MAM: Kur eisim?
TK2: **Auką** [: į lauką]. (1;8)
- (3) MAM: Ar nori traktoriaus?
TK1: **E** [: i] gejazą [: garažą].
TK1: **A** gijazą [: į garažą], **a** [: i] gijazą [: garažą].

- MAM: Statysi į garažą?
 ELV: Į gijazą [: garažą]. (1;9)
- (4) VK: Asargiai [: atsargiai], nepakiūk [: nepakliūk] **a** [: ant] demonų. (3;2)
- (5) MAM: Į lauką eisim.
 TK2: A [: pas] **Linu** [: Liną].
 MAM: Kas?
 TK2: **Linu** [: pas Liną].
 MAM: Pas Liną?
 TK2: A **Linu** [: Liną]. (1;11)
- (6) DV1: Yla [: yra] bėga vilkas pas **mūšų**. (3;3)

Pastebėta, kad gramatinės sistemos formavimosi pradžioje tipinės kalbinės raidos vaikai (TK1, TK2) yra linkę prielinksniį praleisti, vėliau, trečiąjį–ketvirtąjį tyrimo mėnesį, pradeda jį keisti premorfema, o įsisavinę prielinksnius, nors ir nedažnai, daro valdymo klaidų. Dvynių kalboje taip pat pastebėta, kad tiriamojo laikotarpio pradžioje (nors jis daug vėlesnis nei tipinės raidos vaikų) vaikai dažnai praleidžia prielinksniį, tačiau tuo pačiu metu (ne keliais mėnesiais vėliau kaip tipinės raidos atveju) keičia prielinksnius premorfema, o jau po vieno–dviejų tyrimo mėnesių ima taisyklingai vartoti daugumą prielinksninių konstrukcijų, nors pavienių klaidų dar užfiksuojama iki pat tiriamojo laikotarpio pabaigos. Vėlyvojo kalbėtojo (VK) kalba prielinksninių konstrukcijų vartojimo aspektu išsiskiria iš kitų vaikų kalbos – klaidų čia daug mažiau, be to, nepastebėta prielinksnių praleidimo atveju, o premorfemos vartojimas vietoje prielinksnio yra taip pat gana retas. Jau pirmąjį tyrimo mėnesį (2;8) VK kalboje pastebėta taisyklingų prielinksninių konstrukcijų vartojimo atveju.

Valdymo klaidų pobūdis tirtų vaikų kalboje yra susijęs su kalbinės raidos etapu. Tiriamojo laikotarpio pradžioje vyrauja klaidos, nulemtos netinkamo neigiamųjų konstrukcijų vartojimo, taip pat susijusios su vaikų kalboje dažniais tranzityviniais veiksmažodžiais. Šiuo laikotarpiu vaikai vietoje galininko ar kilmininko dažniausiai vartoja vardininko formą (7, 8). Vėliau vaikų kalboje valdymo klaidų mažėja, tačiau jų pasitaiko net tiriamojo laikotarpio pabaigoje, tiesa, jos dažniau susijusios su vaikų kalboje retesniais veiksmažodžiais (9) ir ne su vardininko vartojimu vietoje tranzityvinio veiksmažodžio, bet su kilmininko ir galininko painiojimu (10, 11):

- (7) TK2: Nėja [: nėra], **dezutė** [: dėžutės] nėra [: nėra]. (1;11)
- (8) DV2: Nuoliu [: noriu] **masina** [: mašinos], nuoliu [: noriu] **masina** [: mašinos]. (2;8)

- (9) TK1: Pasivysiu **dėdė** [: dėdė] **Raimundas** [: Raimundą]. (2;3)
 (10) DV2: Žek [: žiūrėk], am am am.
 DV1: Neee, **mano** [: mane] valgo vampylas [: vampyras]! (3;7)
 (11) TĖV: Kiek galima žiūrėti į tuos gyvūnėlius.
 TEO: Kiek as [: aš] **jū** [: į juos] žiulėsiu [: žiūrėsiu]? (3;10)

Lyginant vaikus, kuriems būdinga tipinė kalbinė raida (TK1, TK2), ir vėluojančios kalbinės raidos vaikus (VK, DV1, DV2), pastebėta, kad vėlyvieji kalbėtojai dažniau painioja kilmininką ir galininką, o tipinės kalbinės raidos vaikai gramatinės sistemos formavimosi pradžioje įprastai vartoja vardininką, o kilmininką su galininku yra linkę painioti antroje tiriamojo laikotarpio pusėje. Atkreiptas dėmesys, kad visų tirtų vaikų kalboje dažniausia valdymo klaida buvo susijusi su neigiamųjų veiksmažodžių vartojimu. Nors vaikų kalboje neigiamosios konstrukcijos labai dažnos, jos nėra tokios dažnos tėvų kalboje. Priešingai, tėvai dažniau formuluoja klausimus ar teiginius be neigiamojo veiksmažodžio. Galima kelti prielaidą, kad vaikai dažniau girdėdami teigiamas konstrukcijas su tam tikru veiksmažodžiu (pvz., *ar valgysi sriubą?*), nesuvokia gramatinių pokyčių neigiamoje konstrukcijoje.

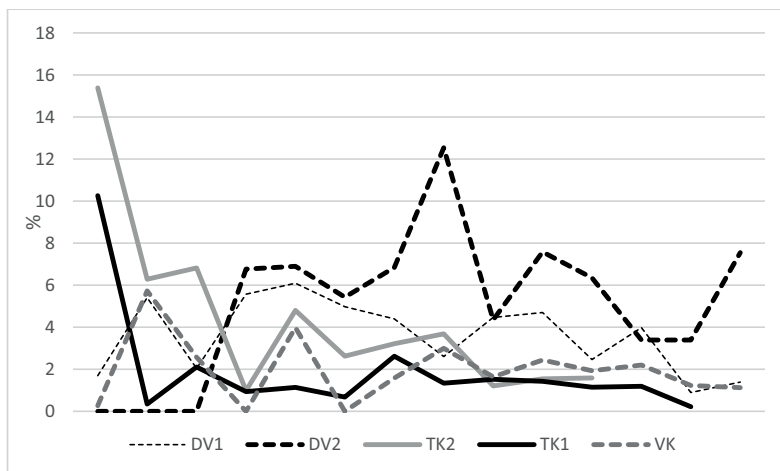
Derinimo klaidos visų tirtų vaikų kalboje yra rečiausios tarp sintaksinių ryšių klaidų. Nors derinimo ryšių įsisavinimas nėra paprastas procesas (Kamandulytė 2009), retas būvardiškiųjų žodžių vartojimas vaikų ir vaikams skirtoje kalboje yra susijęs su retai užfiksuojamomis klaidomis vaikų kalboje. Be to, svarbu tai, kad vaikų kalboje būvardžių pagausėja tik tada, kai jie yra įsisavinę pakankamą kiekį daiktavardžių. Daiktavardžio ir būvardžio paradigmų panašumas palengvina vaikams būvardžio fleksijų įsisavinimą (Kamandulytė 2009).

Visų tirtų vaikų kalboje užfiksuotos derinimo klaidos dažniausiai buvo susijusios su retesnės žymėtos kategorijos keitimu į dažnesnę nežymėtąją, pavyzdžiui, vietoje moteriškosios giminės būvardžio pavartojama vyriškoji giminė (12) arba vietoje daugiskaitos formos pasirenkama vienaskaitinė būvardžio forma (13); vaikų kalboje taip pat užfiksuota keletas atvejų, kai vietoje vyriškosios giminės galūnės pavartojama premorfema (14) arba būvardis nederinamas linksniu (15):

- (12) TK2: **Maikytė** te **gazu** [: graži]. (1;11)
 (13) TĖV: Ko dar yra?
 VK: Yla [: yra] akosų [: kokosų].

- TĖV: Ko tokių?
 VK: Liobotų [: robotų].
 TĖV: Mhm.
 VK: Žiažių [: žvaigždžių].
 TĖV: Ko tokių?
 VK: **Liodono** [: raudonų] **gyvūnų**. (3;0)
- (14) MAM: Geras balionas.
 TK2: Sakyk, **geja** [: geras] **balionas**. (2;1)
- (15) VK2: **Maza** [: mažai] **katytei** nosytę [: nosytės] neskauda. (2;0)

Atlikta kiekybinė visų sintaksinių ryšių klaidų analizė (2 paveikslas) parodė, kad gramatinės sistemos formavimosi etape sintaksinių ryšių klaidų nuosekliai mažėja TK1 ir TK2 kalboje (TK1 – nuo 10 % tiriamojo laikotarpio pradžioje iki 0,2 % pabaigoje, TK2 – nuo 15 % tiriamojo laikotarpio pradžioje iki 1,1 % pabaigoje¹¹). Vėluojančioje kalboje tokio nuoseklaus klaidų mažėjimo nepastebima: ir DV1, ir DV2, ir VK kalboje matomas labai netolygus šio tipų klaidų dažnumas skirtingais mėnesiais, nors paskutinįjį tyrimo laikotarpį

2 pav. Sintaksinių ryšių klaidų pasiskirstymas vaikų kalboje

¹¹ 2 paveiksle nurodytas vaikų kalboje užfiksuotų klaidų dažnis tarp tų kalbos dalių, kurias vartodami vaikai daro sintaksinių ryšių klaidas (daiktavardžių, būdvardžių, būdvardiškųjų skaitvardžių, prielinksnių).

VK ir DV1 kalboje sintaksinių ryšių klaidų, taip pat kaip ir tipinės kalbinės raidos atveju, užfiksuojama nedaug (VK – 1,1 %, DV1 – 1,3 %). DV2 kalboje sintaksinių ryšių klaidos dažnesnės nei kitų tirtų vaikų kalboje ir tyrimo pabaigoje vis dar sudaro 7,5 % (2 paveikslas).

Statistinė rezultatų analizė (2 lentelė) parodė, kad tipinės kalbinės raidos vaikai (TK1, TK2) pagal sintaksinių ryšių klaidų procentinę dalį statistiškai reikšmingai nesiskiria ($p = 0,213$), vadinasi, galima teigti, kad tipinei kalbinei raidai būdingos tokios pačios sintaksinių ryšių įsisavinimo tendencijos. Statistiškai reikšmingas skirtumas buvo nustatytas tarp tipiškos kalbėtojos TK2 ir vėlyvojo kalbėtojo VK bei dvynės mergaitės DV1 (TK2 ir VK: $p = 0,010$; TK2 ir DV1: $p = 0,004$). Vadinasi, TK2 kalboje sintaksinių ryšių klaidų statistiškai reikšmingai daugiau nei VK kalboje, tačiau statistiškai reikšmingai mažiau nei DV1 kalboje. Tai reiškia, kad vėlyvojo kalbėtojo (VK) kalbą vertindami pagal sintaksinių ryšių įsisavinimą galime laikyti pažangiausia, nes joje sutinkama statistiškai reikšmingai mažiausiai šio tipo klaidų. VK kalba analizuojamu aspektu statistiškai reikšmingai nesiskyrė nuo TK1 ($p = 0,115$), tačiau statistiškai reikšmingai skyrėsi nuo dvynio berniuko (DV2) ($p = 0,006$). Galiausiai nustatyta, kad DV2 daro statistiškai reikšmingai daugiau sintaksinių ryšių klaidų nei sesė dvynė DV1 ($p = 0,014$). Remdamiesi šiais rezultatais galime sudaryti tokią vaikų eilę pagal sintaksinių ryšių klaidų pasiskirstymą: $DV2 > DV1 > TK2 > TK1 > VK$ (nuo daugiausiai klaidų darančiojo iki mažiausiai klaidų darančiojo).

Apibendrinant šiuos rezultatus galima teigti, kad tipinės kalbinės raidos vaikai analizuotu aspektu yra panašūs, o vaikai, kurių kalbinė raida vėluoja, tar-

2 lentelė. Skirtumas tarp vaikų pagal sintaksinių ryšių klaidų procentinę dalį

	TK2	TK1	VK	DV1	DV2
TK2	1	0,213	0,010**	0,004**	0,830
TK1		1	0,115	0,139	0,264
VK			1	0,743	0,006**
DV1				1	0,014*
DV2					1

* skirtumas statistiškai reikšmingas, kai $p \leq 0,05$; ** skirtumas statistiškai reikšmingas, kai $p \leq 0,01$

pusavyje skiriasi: vėlyvajam kalbėtojų dėl pasyviojo kalbos įsisavinimo nėra sudėtinga taikyti sintaksinių ryšių taisykles, o dvyniams tai sekasi sunkiau, ypač dvyniui berniukui (skirtumas tarp DV1 ir DV2 statistiškai reikšmingas).

6. Gramatinių kategorijų klaidos vėluojančioje ir tipinėje kalbinėje raidoje

Gramatinių kategorijų klaidomis šiame tyrime laikomos netinkamai pavartotos daiktavardžio, būdvardiškujų žodžių ar veiksmažodžio gramatinės kategorijos: linksnis, skaičius, giminė, asmuo ir laikas. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad čia nepriskiriamos anksčiau aptartos klaidos, nulemtos derinimo ar valdymo ryšių. Dažniausios gramatinių kategorijų klaidos vaikų kalboje yra susijusios su linksnio (DV1, DV2) ir asmens (VK, TK2) gramatinėmis kategorijomis (TK1 visų tipų gramatinių kategorijų klaidų pastebėta tik po kelias).

Linksnio kategorijos **klaidos** vaikų kalboje įprastai būdingos tiriamojo laikotarpio pradžiai ir yra susijusios su įvairių linksnų keitimu į pagrindinę vardininko formą (16), tačiau kartais linksnų painiojimo motyvacija nėra aiški, pavyzdžiui, dvynio berniuko kalboje neretai vardininkas painiojamas su galininku (17, 18). Galbūt tai galima paaiškinti dažnesne galininko formų vartoseną.

(16) DV2: **Drakonas** [: drakono] adegas [: uodega]. (2;8)

(17) DV2: Ki [: kas] sa [: čia], sikaladas [: šokoladas]?

TEV: Kur?

DV2: Sa [: čia] **sakaladą** [: šokoladas].

TEV: Ten toks senas labai, reikės išmest. (2;8)

(18) DV2: As [: aš], o aš uobotas [: robotas] pitas [: piktas].

DV2: As [: aš] **uobotą** [: robotas]. (2;8)

Asmens kategorijos **klaidos** dvynių ir TK1 kalboje yra labai retos. Jų tiriamojo laikotarpio pradžioje pasitaiko VK kalboje, ypač daug asmens kategorijos klaidų užfiksuota TK2 kalboje. Taigi asmens gramatinės kategorijos įsisavinimo sunkumus galima sieti su individualiais kalbinės raidos ypatumais. Beveik visos asmens kategorijos klaidos yra susijusios su pirmojo asmens keitimu į antrąjį asmenį (19), nes gramatinės sistemos formavimosi pradžioje vaikas tėvų kalboje dažniausiai girdi būtent antrojo asmens veiksmažodžius (tėvai juos vartodami kreipiasi į vaiką, kalbina jį, jo klausinėja), todėl juos ir jų fleksijas įsisavina pirmiausiai. Kalbėdamas apie save vaikas nesuvokia, kad turi keisti veiksmažodžio formą, kurią tėvai vartojo kreipdamiesi į jį (20):

- (19) VK: A [: aš] **tuli** [: turiu] pe du [: per daug] da [: dainų].
TEV: Per daug dainų tu turi, ane?
VK: Teip [: taip]. (2;11)
- (20) MAM: O šiandien **matei** Akvilytę?
TK2: **Matei** [: mačiau]. (1;8)

Retesnės nei linksnio ir asmens gramatinių kategorijų klaidos vaikų kalboje yra giminės, skaičiaus ir laiko klaidos. Netinkama **gimine** pavartotų formų (nesusijusių su derinimu) vaikų kalboje užfiksuota tik keletas. Beveik visais atvejais tai vaikų ir vaikams skirtoje kalboje rečiau vartojami daiktavardžiai, kurių fleksijos vaikai, matyt, yra neįsiminę. Pastebėta, kad vaikų kalboje užfiksuotos giminės klaidos beveik visada susijusios su neproduktyvių (ar ne tokių produktyvių) paradigmų (kaip mot. g. *-is*) daiktavardžiais (21, 22):

- (21) VK1: Pilk [: spirk] kamuolį.
VK1: **Įvatė** [: įvartis]! (2;3)
- (22) *Situacija*: vaikai dėlioja raideles.
DV1: Tada saldysiu [: išardysiu] tau **laidą** [: raidę]. (3;4)

Gramatinės **skaičiaus** kategorijos **klaidos** yra labai retos vaikų kalboje (pastebėti tik keli atvejai dviejų vaikų kalboje), beveik visais užfiksuotais atvejais jos yra susijusios su daugiskaitiniais daiktavardžiais. Nesuvokdami šio reto tipo daiktavardžių skirtumo vaikai vartoja vienaskaitinę jų formą:

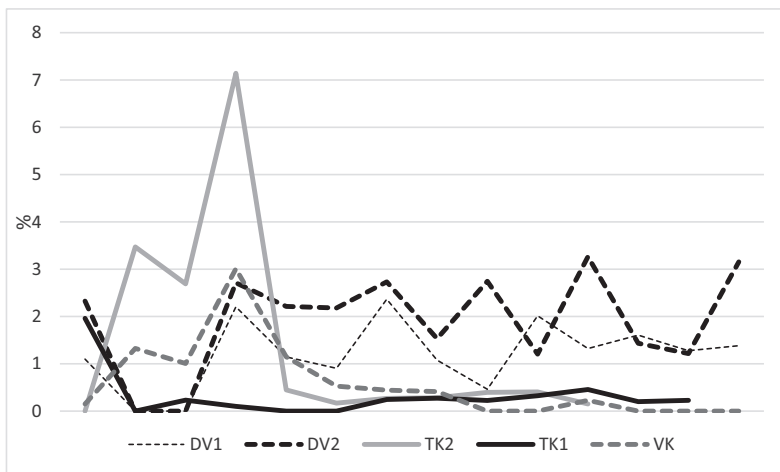
- (23) MAM: Nu, kas čia yra?
DV2: **Žyrklė** [: žirklys]. (2;9)
- (24) TK2: **Akanys** [: akiniai].
MAM: Kas toks?
TK2: **Akanys** [: akiniai].
TK2: Mamytė akaniais [: su akiniais].
MAM: Su akiniais mamytė.

Gramatinės **laiko** kategorijos **klaidos** taip pat yra labai retos tirtų vaikų kalboje. Pastebėta, kad kartais vaikai painioja būtajį kartinį ir būtajį dažninį laiką (25), viename kontekste painioja du skirtingus laikus (26) arba vietoje esamojo ar būtojo laiko vartoja bendraties formą (27):

- (25) MAM: Taip, ką dar veikėm?
TK2: Zakutes [: žvakutes] **pūdavom** [: pūsdavom]. (2;0)

- (26) VK: Padaliau [: padariau] tą liobotą [: robotą].
 VK: Įsukau [: įsukau].
 VK: **Gęžiu** [: gręžiau].
 VK: Pioviau [: pjoviau] il [: ir] pasiliodo [: pasirodo] man liobotas [: robotas].
 (3;1)
- (27) TK2: Kokį filmą šiandien **lodyti** [: rodys]. (2;3)

Kiekybinė gramatinių kategorijų klaidų analizė (3 paveikslas) parodė, kad šios klaidos yra gana individualus reiškinys, pavyzdžiui, TK1 kalboje net tiriamojo laikotarpio pradžioje (1;5) jos tesiekia 1,9 %, o TK2 kalboje ketvirtąjį tyrimo mėnesį (1;10) jos sudaro 7 %¹². VK kalboje didžiausias klaidų skaičius užfiksuotas ketvirtąjį tyrimo mėnesį (2;11), kuriuo sudaro 3 % tarp analizuotų žodžių. Dvynių kalboje gramatinių kategorijų dažnis yra netolygus ir, priešingai nei kitų trijų vaikų kalboje, čia nepastebima aiškaus šių klaidų dažnio mažėjimo. Ir VK, ir TK1 bei TK2 kalboje stebėto laikotarpio pabaigoje šios klaidos beveik išnyksta, tačiau tai nėra būdinga dvynių kalbai (3 paveikslas).

3 pav. Gramatinių kategorijų klaidų pasiskirstymas vaikų kalboje

¹² 3 paveiksle nurodytas vaikų kalboje užfiksuotų klaidų dažnis tarp tų kalbos dalių, kurias vartodami vaikai daro gramatinių kategorijų klaidas (daiktavardžių ir veiksmažodžių; būdvardiškųjų žodžių klaidos čia neįtrauktos, nes jos susijusios su derinimo ryšiu).

Statistinės analizės duomenys atskleidė kiek tikslesnius rezultatus. Kaip matyti iš 3 lentelės, lyginant tipinės kalbinės raidos vaikus (TK1, TK2) pagal gramatinių kategorijų klaidų procentinę dalį, nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas ($p = 0,000$). Šį rezultatą galima paaiškinti gausiomis asmens kategorijos klaidomis TK2 kalboje (pirmoje tiriamojo laikotarpio pusėje). Toks išskirtinis šių klaidų dažnumas TK2 kalboje yra individuali mergaitės kalbos ypatybė, neužfiksuota kitų tirtų vaikų duomenyse. Vis dėlto, nors TK2 kalba pasižymi gausesnėmis asmens kategorijos klaidomis, vertinant visas gramatinių kategorijų klaidas, matyti, kad šios mergaitės kalboje šio tipo klaidų yra statistiškai reikšmingai mažiau nei dvynio berniuko (DV2) kalboje ($p = 0,037$), tačiau statistiškai reikšmingai daugiau nei dvynės mergaitės DV1 ($p = 0,004$) ir vėlyvojo kalbėtojo VK (0,007) kalboje. Remiantis šiais rezultatais galima sudaryti tokią vaikų eilę pagal gramatinių kategorijų klaidų dažnį $DV2 > TK2 > DV1 > VK > TK1$ (nuo daugiausiai klaidų darančiojo iki mažiausiai klaidų darančiojo).

3 lentelė. Skirtumas tarp vaikų pagal gramatinių kategorijų klaidų procentinę dalį

	TK2	TK1	VK	DV1	DV2
TK2	1	0,000***	0,007**	0,004**	0,037*
TK1		1	0,090**	0,194	0,022*
VK			1	0,618	0,408
DV1				1	0,189
DV2					1

* skirtumas statistiškai reikšmingas, kai $p \leq 0,05$; ** skirtumas statistiškai reikšmingas, kai $p \leq 0,01$; *** skirtumas statistiškai reikšmingas, kai $p \leq 0,001$

Apibendrinant aptartus gramatinių kategorijų klaidų pasiskirstymo rezultatus galima teigti, kad šis klaidų tipas yra susijęs su individualiomis tipinės kalbinės raidos ypatybėmis (statistiškai reikšmingai skiriasi vaikų, kurių kalba tipiška, klaidų dažnis), tačiau vėluojančioje kalbinėje raidoje tokių žymių skirtumų nėra (statistiškai reikšmingo skirtumo tarp VK ir DV1 bei DV2 nenustatyta). Vis dėlto kai kuriems vėluojančios kalbinės raidos vaikams (DV2) įsisavinti gramatines kategorijas yra sudėtingiau nei kitiems vaikams (statistiškai reikšmingas skirtumas tarp DV2 ir TK1 bei TK2).

7. Paradigmų klaidos vėluojančioje ir tipinėje kalbinėje raidoje

Paradigmų klaidomis laikomos klaidos, padaromos vaikui vartojant daiktavardį, būdvardį ar veiksmažodį su kitos paradigmos fleksijomis, tačiau čia nepriskiriamos klaidos, nulemtos valdymo ar derinimo ryšių, taip pat gramatinių kategorijų (giminės, skaičiaus, linksnio, asmens).

Būdvardžio paradigmų klaidos nėra labai dažnos, tačiau jų pasitaiko visų vaikų kalboje įvairiais tiriamojo laikotarpio tarpsniais. Didžioji šių klaidų dalis yra susijusi su neproduktyvių (nedažnų, neikoniškų, mažiau natūralių) paradigmų fleksijų keitimu, pavyzdžiui, visų vaikų kalboje daugiausiai užfiksuota būdvardžio paradigmų klaidų, daromų vartojant *-us*, *-i* paradigmai priklausančias leksemas. Reikia paminėti, kad vartojant *-us*, *-i* paradigmos būdvardžius dažniau klystama moteriškosios giminės atveju (28, 29):

(28) VK: Nu, jinai nebaisi, jinai tokia **švelna** [: švelni] yla [: yra].

MAM: Švelni?

VK: Taip, lios [: jos] kostiumas labai švelnus. (3;9)

(29) TK1: **Įdoma** [: įdomi], **įdoma** [: įdomi] mama.

MAM: Kokia?

TK1: **Įdoma** [: įdomi] mama.

MAM: Įdomi mama?

TK1: Įdomi mama. (ELV 2;0)

Paradigmos *-i* būdvardžių perėjimas į paradigmą *-a* susijęs su ikoniškumo principu: *-i* paradigma vienintelė iš visų būdvardžio paradigmų vardininko forma skiriasi nuo daiktavardžio moteriškosios giminės paradigmų. Taigi galima teigti, kad nedažnos ir neikoniškos paradigmų formos (nesutampančios su daiktavardžio ar kitomis būdvardžių paradigmų formomis) vaikų kalboje keičiamos į ikoniškiausias ir dažniausias. Vardininko fleksija *-i* vaikų kalboje keičiama į ikoniškiausią ir natūraliausią *-a* paradigmos fleksiją (būdvardžio paradigma *-a* neturi nesutampančių su daiktavardžio paradigma *-a* formų) (Kamandulytė 2009). Priešingai, tikėtina, kad paradigmos *-us* būdvardžių perėjimo į kitą paradigmą neužfiksuota dėl dažniausių linksnių formų sutapimo su daiktavardžio paradigmos *-us* formomis. Nesutampančios būdvardžio formos (vns. naud., dgs. naud., dgs. įnag.) vaikų kalboje nevartojamos, tačiau tikėtina, kad jas vartodami vaikai klystų (Kamandulytė 2009).

Tirtų vaikų kalboje taip pat pastebėta būdvardžio paradigmų *-is*, *-ė* perėjimo į paradigmą *-a* klaidų, kurios taip pat siejamos su paradigmos *-a* dažnumu, produktyvumu ir ikoniškumu (30, 31):

- (30) MAM: Mažos šitos kelnytės. Per mažos.
TK2: Ne mazos [: mažos], **didelios** [: didelės]. (2;2)
- (31) MAM: Didelės akytės.
TK1: **Didelios** [: didelės]. (2;3)

Daiktavardžio paradigų klaidos būdingiausios gramatinės sistemos formavimosi pradžiai, tačiau pavienių klaidų pastebima ir šio etapo pabaigoje. Tiriamojo laikotarpio pradžiai būdingiausios daiktavardžio paradigų klaidos įprastai yra susijusios su įvairių paradigų fleksijų keitimu į produktyviausios moteriškosios giminės paradigmos *-a* fleksijas. Tačiau šiuo laikotarpiu *-a* turi ir premorfemos funkciją, todėl kartais sunku pasakyti, ar užfiksuotą klaidą reikėtų sieti su premorfemos vartojimu vietoje neįsisavintos fleksijos, ar su paradigų painiojimu. Tačiau vėlesniame amžiuje, kai premorfemos vartojimas visais kitais atvejais išnyksta, galima teigti, kad vaikų kalboje vyksta paradigų kaita (32, 33, 34):

- (32) VK: Kiti bogiečiai [: blogiečiai] dalo [: daro] nusikaltimus. Lie [: jie] fu [: su] tokiom **kepuliom** [: kepurėm]. (3;2)
- (33) TK2: Cia [: čia] yja [: yra] **skybelia** [: skrybėlė]. (2;4)
- (34) DV2: Buvo Anonas [: Aronas], **muzdina** [: muštynės], as [: aš] i(r)gi mečioš [: mušiaus]. (2;10)

Daiktavardžio paradigų kaita pastebima įvairių ne tokių produktyvių ir ikoniškų paradigų atveju, pavyzdžiui, vaikai neretai klysta vartodami moteriškosios giminės *-is* paradigmos (35, 36), vyriškosios giminės paradigų *-us*, *-ums* (37), *-ius*, *-iams* (38), *-uo* (39) daiktavardžius:

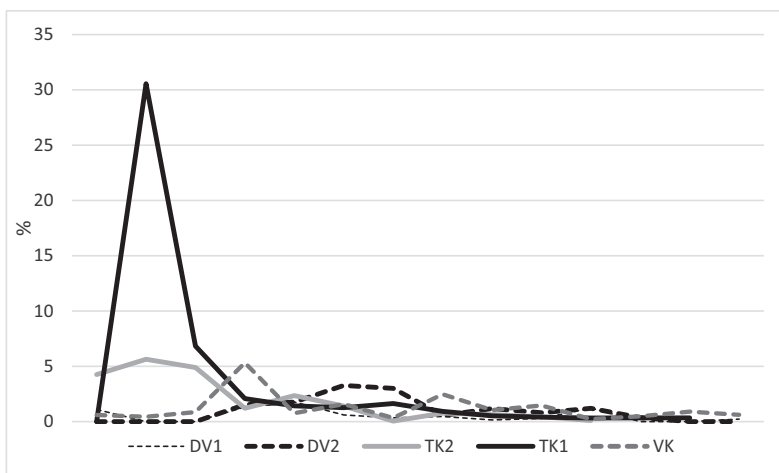
- (35) MAM: O kas sako mū mū mū mū?
DV1: Kave [: karvė].
MAM: Karvė, o kas beee?
DV1: **Avė** [: avis]. (3;0)
- (36) DV2: Tu da [: dar] nekirpk [: nekirpk], gelai [: gerai], mano **dale** [: dali] tu neki(r)pk [: nekirpk]. (3;4)
- (37) MAM: Į dangų sakei mesi?
TK2: Sakė Ajatė [: Jūratė] mėtys a [: į] **dangą** [: dangų]. (2;4)
- (38) TĖV: Kas ten?
DV12: **Taktajis** [: traktorius], tu tuli [: turi] **taktojis** [: traktorių].
DV1: **Taktilį** [: traktorių], **taktalį** [: traktorių].
TĖV: Traktorius.

- (39) *Situacija*: vaikas maudomas.
 MAM: Bet jau sušalai tu kaip.
 TK1: **Vandenis** [: vanduo]. (2;0)

Veiksmožodžių paradigms (asmenuočių) **klaidos** vaikų kalboje yra retesnės nei daiktavardžių paradigms. Kaip aprašyta anksčiau, čia taip pat svarbus veiksnys – paradigms dažnumas, t. y. visų tirtų vaikų kalboje vyrauja klaidos, susijusios su retesnių veiksmožodžių paradigms fleksijų keitimu į dažniausios paradigms *-a* fleksijas (40), kartais net painiojant būtojo laiko paradigms su esamojo laiko paradigms (41). Nors pasitaiko ir kitokių paradigms painiojimo atvejų, jie gerokai retesni (42):

Komentaras: berniukas glamžo nuotrauką, o mama nepastebi.

- (40) TK2: **Gulia** [: guli] mazytė [: mažytė] mazyte [: mažytė], mazyte [: mažytė]. (2;0)
 (41) DV2: **Ėja** [: ėjo] mociute [: močiutė] i [: ir] neina la tu dideli jau.
 (42) VK: Neasitenkė [: neatsitrenkė], o pavailavo [: pavairavo] tiesiai, il [: ir] **pasukė** [: pasuko]. (3;10)

4 pav. Paradigms klaidų pasiskirstymas vaikų kalboje

Kiekybinė paradigms klaidų analizė (4 paveikslas) parodė, kad daugumos vaikų kalboje šio tipo klaidos sudaro nedidelę dalį. Tik TK1 kalboje antrąjį

tyrimo mėnesį (1;6) paradigimų klaidos siekia 30 %¹³ tarp visų pavartotų daiktavardžių, veiksmažodžių ir būdvardžių (šiuo metu berniukas beveik visuose savarankiškai pavartotuose žodžiuose vartoja premorfemą *-a*), tačiau jau trečiąjį tyrimo mėnesį (1;7) šių klaidų sumažėja iki 6,8 %, kitais mėnesiais – iki 2 % ir mažiau. Kito vaiko, kuriam būdinga tipinė kalbinė raida (TK2), kalboje taip pat pastebimas didesnis paradigimų klaidų dažnis tiriamojo laikotarpio pradžioje: pirmą (1;7), antrą (1;8) ir trečią (1;9) tyrimo mėnesį šios klaidos siekia atitinkamai 4,2 %, 5,6 % ir 4,8 %, tačiau vėliau jų sumažėja iki 2,3 % ir mažiau. Vėluojančios kalbinės raidos vaikų atveju (VK, DV1, DV2) pastebimas gana tolygus paradigimų klaidų skaičiaus visais tirtais mėnesiais – žymaus padidėjimo nei tirtu laikotarpio pradžioje, nei kitu metu nepastebima.

Nors 4 paveiksle pateikti duomeys rodo, kad tipinės kalbinės raidos vaikams, kurių kalba pradėta tirti 1;5–1;7 laikotarpiu, būdingas paradigimų klaidų dažnumas tyrimo laikotarpio pradžioje, statistinė visų tirtu laikotarpio paradigimų klaidų analizė parodė, kad statistiškai reikšmingo skirtumo tarp tipinės kalbinės raidos vaikų ir vaikų, kurių kalbinė raida vėluoja, nėra (4 lentelė).

4 lentelė. Skirtumas tarp vaikų pagal paradigimų klaidų procentinę dalį

	TR1	ATR	VTR	DV1	DV2
TR1	1	0,443	0,434	0,061	0,290
ATR		1	0,338	0,213	0,295
VTR			1	0,092	0,598
DV1				1	0,199
DV2					1

Taigi apibendrinant paradigimų klaidų analizės rezultatus galima teigti, kad visų tirtų vaikų kalboje vyrauja tos pačios paradigimų įsisavinimo tendencijos, neišskiriančios vaikų nei individualiu, nei kalbinės raidos (tipinės ir vėluojančios) aspektu.

8. Žodžių darybos klaidos vėluojančioje ir tipinėje kalbinėje raidoje

Žodžių darybos klaidoms priskiriami atvejai, susiję su netinkamu afiksų (priešdėlių ar priesagų) vartojimu, jų painiojimu ar praleidimu, premorfemos

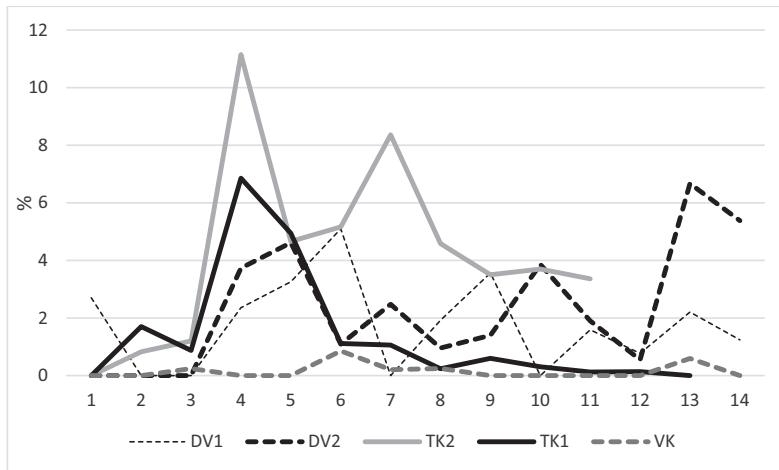
¹³ 4 paveiksle nurodytas vaikų kalboje užfiksuotų klaidų dažnis tarp tų kalbos dalių, kurias vartodami vaikai daro paradigimų klaidas (daiktavardžių, būdvardžių ir veiksmažodžių).

vartojimu vietoje šių darybos elementų, taip pat su sudurtinių žodžių darybos klaidomis. Reikia paminėti, kad sudurtinių žodžių darybos ir priesagų vartojimo klaidų pastebėta tik keletas visų vaikų kalboje, todėl čia jos plačiau neaptariamos. Tai nereiškia, kad vaikai lengvai įsisavina šiuos darybos būdus, greičiau tokius rezultatus galima sieti su labai retu priesaginių daiktavardžių ir sudurtinių žodžių vartojimu vaikų kalboje, be to, tyrimai yra atskleidę, kad vaikai šiuos žodžius įsisavina kaip leksikalizuotus vienetus, o ne gramatiškai konstruojamus elementus (Dabašinskienė, Kamandulytė-Merfeldienė 2017). Taigi šiame skyriuje dėmesys bus skiriamas priešdėlinių veiksmažodžių (priešdėlinių daiktavardžių ar būdvardžių beveik neaptinkama) vartojimo klaidoms.

Priešdėlinių veiksmažodžių klaidų analizė parodė, kad tiriamuoju laikotarpiu vaikai priešdėlius dažnai keičia premorfema *a*. Ypatingai šios klaidos būdingos tipinės kalbinės raidos vaikų tiriamojo laikotarpio pradžiai, nors premorfemos vartojimo vietoje priešdėlių atvejų užfiksuota ir vėluojančioje kalbinėje raidoje. Pastebėta, kad priešdėlių vartojimo klaidų pobūdis yra susijęs su kalbine raida: kaip jau minėta, tipinėje kalbinėje raidoje priešdėlis labai dažnai keičiamas premorfema (43, 44), vėliau pasitaiko ir garsų painiojimo priešdėliuose (45). Kitokio tipo klaidų – priešdėlių praleidimo ar painiojimo – tipinėje kalbinėje raidoje beveik nepastebėta. Vėluojančioje kalboje, priešingai, tokio dažno premorfemos vartojimo vietoje priešdėlių nepastebėta, tačiau čia užfiksuota daugiau kitų priešdėlių vartojimo klaidų tipų, dažniausiai susijusių su priešdėlių painiojimu (VK, 46) bei praleidimu ir veiklo klaidomis (DV1, DV2) (47, 48). Taigi tirti tipinės kalbinės raidos vaikai greičiau suvokia priešdėlio funkciją, susijusią su gramatine veiklo kategorija, nei tirti dvyiniai.

- (43) MAM: Arbatytės įpilti?
TK2: **A**pilt [: įpilt]. (1;9)
- (44) MAM: Nu, gulk.
TK1: **A**kakok [: apsiklok]. (1;8)
- (45) TK1: **N**omovė [: numovė] mama pampempą [: pampersą] .
- (46) VK: Kaltais [: kartais] taip asitinka [: atsitinka] kaltais [: kartais], alba [: arba] gali asitenkti [: atsitrenkti], arba **n**udaužyti [: sudaužyti] tos [: tas] mašinas. (3;10)
- (47) DV1: Ma [: mama], sie [: čia] **p**ieta [: nupiešta] kalūna [: karūna]. (2;9)
- (48) DV2: Daužių [: gražių] pik [: nupirk], mama. (2;11)

Kiekybinė priešdėlių klaidų analizė atskleidė skirtingas vaikų kalbos raidos tendencijas šiuo aspektu. Kaip matyti iš 5 paveikslu, tipinės kalbinės raidos vaikams būdingas šio tipo klaidų mažėjimas tiriamuoju laikotarpiu, tačiau berniuko (TK1) kalboje šios klaidos visiškai išnyksta (paskutiniais tyrimo mėnesiais jos sudaro 0,1 % ir 0 %¹⁴ tarp visų veiksmažodžių), o mergaitės kalboje paskutiniu tiriamuoju mėnesiu jos sudaro 3,4 %. Vėlyvojo kalbėtojo kalboje priešdėlių vartojimo klaidos nėra dažnos ir nei vieną tyrimo mėnesį nesudaro daugiau nei 1 %. Tarpusavyje išsiskiria ir dvynių kalba – mergaitės

5 pav. Priešdėlių klaidų pasiskirstymas vaikų kalboje

kalboje (DV1) priešdėlių klaidų mažėja (iki 1,2 % paskutiniu tyrimo mėnesiu), tačiau berniuko (DV2) kalboje mažėjimo tendencijos nepastebėta (paskutiniais tyrimo mėnesiais jos sudaro 6,6 % ir 5,4 %).

Statistinės analizės rezultatai parodė (5 lentelė), kad tipinės kalbinės raidos mergaitės TK2 kalba skiriasi nuo visų kitų vaikų kalbos, labiausiai nuo vėlyvojo kalbėtojo VK. TK2 daro statistiškai reikšmingai daugiau priešdėlių vartojimo klaidų nei TK1 ($p = 0,041$), VK ($p = 0,002$), DV1 ($p = 0,050$) ir DV2 ($p = 0,045$). Tarp vėlyvojo kalbėtojo VK ir dvynių taip pat nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas: VK daro statistiškai reikšmingai mažiau

¹⁴ 5 paveiksle nurodytas dažnis skaičiuotas tarp veiksmažodžių, nes būtent jų vartosenoje užfiksuotos daromos klaidos.

klaidų nei DV1 ($p = 0,003$) ir DV2 ($p = 0,006$). Remdamiesi kiekybinės analizės rezultatais galime sudaryti tokią vaikų eilę pagal priešdėlių klaidų dažnį $TK2 > DV2 > DV1 > TK1 > VK$ (nuo daugiausiai klaidų darančiojo iki mažiausiai klaidų darančiojo).

5 lentelė. Skirtumas tarp vaikų pagal priešdėlių klaidų procentinę dalį

	TK2	TK1	VK	DV1	DV2
TK2	1	0,041*	0,002*	0,050*	0,045*
TK1		1	0,061	0,570	0,391
VK			1	0,003**	0,006*
DV1				1	0,437
DV2					1

* skirtumas statistiškai reikšmingas, kai $p \leq 0,05$; ** skirtumas statistiškai reikšmingas, kai $p \leq 0,01$

Apibendrinami žodžių darybos klaidas vaikų kalboje, galime teigti, kad beveik visos iš jų yra susijusios su netinkamu priešdėlių vartojimu. Priešdėlių įsisavinimas kai kuriems vaikams kelia nemažai problemų, ypač gramatinės sistemos formavimosi etapo pradžioje (TK2).

Vėluojančiai kalbinei raidai būdingos skirtingos priešdėlių įsisavinimo tendencijos. Vėlyvasis kalbėtojas daro nedaug priešdėlių vartosenos klaidų, vadinasi, priešdėliai dar iki gramatinės sistemos formavimosi etapo pradžios yra įsisavinami pasyviau būdu (nors ir nevartojami aktyviai). Dvynių kalboje klaidos daug dažnesnės (nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas tarp vėlyvojo kalbėtojo ir dvynių). Tai rodo, kad dvynių kalba turi specifinių ypatybių, išskiriančių ją iš kitų vėluojančios kalbos atvejų.

9. Išvados

Šiame straipsnyje aprašytas vėluojančios kalbinės raidos tyrimas atskleidė vėlyviesiems kalbėtojams būdingas gramatinės sistemos įsisavinimo ypatybes. Gautų rezultatų palyginimas su tipinės kalbinės raidos vaikų duomenimis leido nustatyti vėluojančios ir tipinės kalbos raidos skirtumus.

Tyrimo rezultatai parodė, kad vėluojanti kalbinė raida yra susijusi ne tik su vėlesne gramatinės sistemos formavimosi pradžia, bet ir su ilgesne gramatinės sistemos formavimosi etapo trukme. Tiriamųjų vaikų, kuriems būdinga tipiška kalbinė raida, atveju gramatinės sistemos įsisavinimas truko apie

vienerius metus, o vėluojančios kalbos atveju – mažiausiai vienerius metus tris mėnesius.

Tyrimo metu nustatyta, kad tipinė kalbinė raida ir vėluojanti kalbinė raida skiriasi ne tik pagal gramatinės sistemos formavimosi laikotarpį ir jo trukmę, bet ir pagal kalbos įsisavinimo kokybę. Vaikų kalboje užfiksuotų klaidų analizė parodė, kad tipinės kalbinės raidos vaikams yra būdingos panašios kalbos įsisavinimo tendencijos, o vėlyvosios raidos atveju veikia daug individualių aspektų. Pavyzdžiui, *tipiškam vėlyvajam kalbėtojui* dėl pasyviojo kalbos įsisavinimo nėra sudėtinga taikyti gramatinės taisykles (klystama netgi rečiau nei tipinės raidos atveju), ir nors tokio kalbėtojo raida vėluojanti, ypatingų gramatinės sistemos įsisavinimo problemų čia nepastebima, tačiau *specifinės situacijos nulemta vėluojanti kalba* (dvynių) pasižymi dažnai statistiškai reikšmingai didesniu klaidų skaičiumi. Dvyniams sunkiau nei tipiškam vėlyvajam kalbėtojui sekasi taikyti sintaksinių ryšių taisykles, vartoti skirtingas gramatinės kategorijas ar naudotis žodžių darybos afiksais (skirtumas dažnai statistiškai reikšmingas), ypatingai daug sunkumų kyla dvyniui berniukui. Taigi tyrimas atskleidė, kad nors vėlyvoji kalbinė raida ne visada yra susijusi su ypatingais ar išskirtiniais gramatinės sistemos įsisavinimo sunkumais, kai kuriais atvejais kyla rizika, kad kalbos vėlavimas gali turėti sąsajų su prastene kalbos kokybe arba netgi su kalbos sutrikimu ar neišsivystymu. Atliktas tyrimas parodė, kad kalbos raida, veikiamą netipinės situacijos (pvz., dvynių kalba), yra ypatingas ne tik vėluojančios, bet ir neišsivysčiusios (sutrikusios) kalbos rizikos veiksnys, o dvynių kalba turi specifinių ypatybių, išskiriančių ją iš kitų vėluojančios kalbos atvejų.

DELAYED LANGUAGE DEVELOPMENT: GRAMMATICAL FEATURES

Summary

Delayed language development preconditions later than usual stages of language system acquisition. Even though late talkers' language reaches the level of their peers when they are 4-5 years old, their language in early childhood is considered to be a risk factor, which should be noted by their parents and speech therapists. The aim of the present article is to discuss the features of delayed language development, focusing on the acquisition of the grammatical system on the basis of corpus data. The main object of the

present investigation is longitudinal language data of three children (a late talker and a pair of twins). In order to describe the features of delayed language development, the language of the above-mentioned children has been compared to the language of typically developing children (two children). Thus, in total, the research material is comprised of five child language sub-corpora totaling 230,000 words. The present investigation has employed the methodology of long-term observation of natural language development, error analysis method, and statistical analysis methods.

The results of the present research have revealed that the delayed language acquisition (late talker and one pair of twins) is related not only to a later beginning of the grammatical system formation, but also to its longer duration. In the case of typically developing children, the grammatical system acquisition lasted for approximately one year, while in the case of delayed language acquisition, it lasted for at least 15 months.

The grammatical errors in children's language identified during error analysis have been classified into several types: errors in syntactic relations, errors in grammatical categories, paradigm errors, derivation errors, and other errors. It has been determined that the general percentage of all errors in delayed language development was statistically significantly lower than in the language of typically developing children. This unexpected result may be related to passive language acquisition, which is often typical of delayed language development. The analysis of errors in syntactic relations has demonstrated that the errors of agreement and government as well as incorrect usage of prepositional phrases dominate in children's language. In the language of typically developing children, the number of errors in syntactic relations is similar; however, the language of children with delayed language development is different: the late talker did not have any difficulty in applying the rules of syntactic relations because of passive language acquisition, while this was more complicated for the twins. The study of errors in grammatical categories has revealed that the most frequent errors are case and person errors. The quantitative analysis of errors of grammatical categories has shown that the frequency of these mistakes is a sufficiently individual phenomenon, but in the case of typical language development the number of these mistakes is gradually decreasing, while in the case of delayed language acquisition a clear tendency of decrease has not been observed. The study of paradigm errors has indicated that errors typically occur in using rare paradigms of nouns. No difference between the frequency of errors in typical and late language acquisition has been observed. The study of errors in derivation has shown that children make errors in using verb prefixes: they omit them, replace by a pre-morpheme, or mix them up.

To sum up the present investigation, one may claim that the same language acquisition tendencies are typical of typically developing children, while many individual aspects are involved in the case of delayed language development. It has been determined that delayed language development influenced by a specific situation (e.g. twins' language) may be related to more difficulties in the acquisition of the grammatical system than delayed typical development. Thus, the present research has demonstrated that delayed development influenced by the untypical situation is a special risk factor.

LITERATŪRA

Balčiūnienė, Ingrida 2009, *Pokalbio struktūros analizė kalbos įsisavinimo požiūriu*, Daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas.

Balčiūnienė, Ingrida, Alexandr N. Kornev 2015, Vaikų, sergančių disleksija, rišlusis pasakojimas: metodiniai tyrimo klausimai, *Respectus Philologicus* 28(33), 120–130.

Balčiūnienė, Ingrida, Laura Kamandulytė–Merfeldienė 2018, Ankstyvoji vaikų kalba: nuo kalbos paribio iki kalbinės komunikacijos, *Kalbų studijos* 32, 117–136.

Balčiūnienė, Ingrida, Eglė Krivickaitė 2017, Ankstyvoji dvynių kalbos raida: specializuoto teksto kūrimas ir duomenų analizė, *Taikomoji kalbotyra* 9, 31–45.

Blažienė, Agnė 2015, Dvikalbių vaikų rišliojo pasakojimo produktyvumas ir leksinė įvairovė, *Taikomoji kalbotyra* 7, <https://taikomojikalbotyra.lt/ojs/index.php/taikomojikalbotyra/article/view/54> (2017 12 20).

Blažienė, Agnė 2016a, *Lietuvių vaikų leksikos ir gramatikos raida anglakalbėje aplinkoje*, Daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas.

Blažienė, Agnė 2016b, Lietuvių kalbos gramatinių ypatybių įsisavinimo anglų kalbos aplinkoje sunkumai, *Bendrinė kalba* 89, http://www.bendrinekalba.lt/Straipsniai/89/Blaziene_BK_89_straipsnis.pdf (2017 12 15).

Brooks, Patricia, Vera Kempe 2012, *Language development*, Chichester, West Sussex: BPS Blackwell.

Dabašinskienė, Ineta, Raminta Garuckaitė 2009, Ankstyvasis užsienio kalbos mokymas – neatsakyti klausimai, *Kalbos kultūra* 82, 294–307.

Dabašinskienė, Ineta, Laura Kamandulytė–Merfeldienė 2017, The early production of compounds in Lithuanian, in Wolfgang U. Dressler, F. Nihan Ketrez, Marianne Kilani-Schoch (eds.), *Nominal Compound Acquisition*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 145–163.

Dressler, Wolfgang U. 1997, *Studies in pre- and protomorphy*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Ingram, David 1999, *First language acquisition: method, description and explanation*, Cambridge: Press Syndicate of the University of Cambridge.

Kamandulytė, Laura 2009, *Lietuvių kalbos būdvardžio įsisavinimas: leksinės ir morfosintaksinės ypatybės*, Daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas.

Kamandulytė–Merfeldienė, Laura 2015, Morphonotactics in L1 acquisition of Lithuanian: TD vs SLI, *Estonian Papers in Applied Linguistics* 11, 95–109.

Krivickaitė, Eglė 2014, Fonotaktikos įsisavinimo tyrimas išgalvotų žodžių pakartojimo testu tipinės ir sutrikusios vaikų kalbos grupėse, *Special Education* 2(31), 83–104.

MacWhinney, Brian 2000, *The CHILDES project. Tools for analyzing talk*, Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Savickienė, Ineta 1999, *Lietuvio vaiko daiktavardžio morfologijos įsisavinimas*, Daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas.

Weigel, Daniel J., Sally S. Martin, Kimberley K. Bennett 2006, Mothers' literacy beliefs: Connections with the home literacy environments and pre-school children's literacy development, *Journal of Early Childhood Literacy* 6(2), 191–211.

Wójcik, Paweł, Magdalena Smoczyńska 1997, Acquisition of Lithuanian verb morphology: A preliminary report, in Wolfgang U. Dressler (ed.), *Studies in Pre- and Proto-morphology*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 83–100.

Ingrida BALČIŪNIENĖ, Laura KAMANDULYTĖ-MERFELDIENĖ

Lituanistikos katedra

Humanitarinių mokslų fakultetas

Vytauto Didžiojo universitetas

V. Putvinskio g. 23-301/302,

LT-44243 Kaunas

Lithuania

[ingrida.balciuniene@vdu.lt]

[laura.kamandulyte-merfeldiene@vdu.lt]